

Journal of Recreation and Tourism Research

Journal home page: www.jrtr.org

ISSN:2148-5321

ENGELLİ ÇOCUĞA SAHİP EBEVEYNLERİN TURİZM DAVRANIŞLARI

Aylin NALÇACI İKİZ^a

Ali SOLUNOĞLU^b

^aKırıkkale Üniversitesi, Fatma Şenses Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Kırıkkale, Türkiye (a.nalcaci@yandex.com)

^bKırıkkale Üniversitesi, Fatma Şenses Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Kırıkkale, Türkiye (alisolunoglu@msn.com)

ARTICLE HISTORY

Received:
31.03.2017

Accepted:
10.04.2017

Anahtar Kelimeler:

Engelli turizmi
Erişilebilir turizm
Turizm Davranışı

Keywords:

Disabled tourism
Accessible tourism
Tourism Behavior

ÖZ

Engelli turizm pazarı önemli bir niş pazar olarak kabul edilmekle birlikte literatürde yapılan çalışmaların önemli bir kısmının, engelli bireylerin turizm deneyimleri veya turizm tesislerinin erişilebilirliğinin algılanmasına yönelik çalışmalar olduğu görülmektedir. Fakat engelli bireye her anında refakat eden ailelerin turizm davranışlarının neler olduğuna yönelik çalışmalar yok denecek kadar kısıtlıdır. Bu araştırma, Kırıkkale’de bulunan yedi farklı özel eğitim ve rehabilitasyon merkezine engelli çocuklarını getiren ebeveynlerin turizm davranışlarının tespitine yönelik olarak, 256 kişi üzerinde yüz yüze anket uygulaması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonuçlarında, katılımcıların turizme katılma ve katılmama nedenleri belirlenmiş ve engelli çocuğa sahip ebeveynlerin önemli bir çoğunluğunun turizm faaliyetlerine katıl(a)madığı, turizm faaliyetlerine katılan ebeveynlerin farklı turizm türlerini tercih ettiği ve turizme katılma durumunun değişkenler açısından farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Although the disabled tourist market is regarded as an important niche market, it is seen that a significant part of the studies in the literature are directed towards the perception of disabled people's tourism experiences or accessibility of tourism facilities. However, studies on what the tourism behaviors of the families who accompany the disabled individual at any moment are not enough. This research was conducted as a face-to-face questionnaire survey on 256 people in order to determine the tourism behaviors of the parents who bring their disabled children to seven different special education and rehabilitation centers in Kırıkkale. In the study results, participants' reasons for participating in tourism were determined, and it was determined that a significant majority of parents did not participate in tourism activities, parents who participated in tourism activities preferred different types of tourism, and tourism participation rates varied.

GİRİŞ

Türkiye’de özellikle 1980’li yıllardan itibaren büyük gelişmeler gösteren turizm sektörü 2016 yılında yaklaşık 22 milyar dolar turizm geliri ve yine yaklaşık 25 milyon ziyaretçi sayısı ile ülke ekonomisi içinde önemli gelir kaynaklarından birisini oluşturmaktadır (www.tuik.gov.tr). Etkili turizm pazarlama çalışmaları ve daha önce dikkate alınmayan pazar bölümlenmeleri ile şüphesiz bu oranlar daha da artacaktır.

Çoğu sektörde olduğu gibi turizm sektöründe de tüketiciler istekleri, ihtiyaçları, tutumları, davranışları ve sahip oldukları kaynaklar açısından çeşitlilik göstermektedirler. Turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmeler bundan yola çıkarak tüketicilerini sınıflandırmakta ve her bir bölümlendirme için uygun stratejileri uygulamaktadırlar. Bu amaca ulaşmak için yapılan pazar bölümlenme, farklı özellikteki ürünlere veya pazarlama karması elemanlarına ihtiyaç duyabilen tüketici gruplarının, sahip olduğu farklı ihtiyaç ve özelliklere göre ayrılmasıdır (Meydan Uygur; 2007). Bu bölümlenmelerden biri ise son zamanlarda en büyük azınlık grubu olarak adlandırılan engelli bireylerin oluşturduğu pazardır.

Engellilik kavramının tanımı Birleşmiş Milletler tarafından “Kişisel ya da sosyal yaşantısında kendi kendisine yapması gereken işleri (bedensel ya da sonradan olma) herhangi bir noksanlık sonucu yapamayanlar” şeklinde tanımlanmaktadır (Öztürk, 2011, s.18).

Dünya Sağlık Örgütü’nün(WHO)2011 yılında yayımlanan Dünya Engellilik Raporuna göre dünyada bir milyardan fazla insan dünya nüfusunun yaklaşık %15’i herhangi bir tür engellilik ile yaşamaktadır. EUROSTAT tarafından açıklanan verilere göre Avrupa’da toplam 50 milyon engelli birey bulunmaktadır (WHO, 2011). Türkiye’de ise 2002 yılında yapılan Türkiye Engelliler Araştırmasına göre nüfusun %12.29’u engelli bireylerden oluşmaktadır (www.tuik.gov.tr).

Ayrıca artan nüfusla birlikte yaşlı birey sayısının da artması beklenmekte ve yaşlı bireylerin engelli olma riskinin daha büyük olması sonucunda da kronik sağlık sorunlarının, beslenme sorunlarının ve madde bağımlılığı gibi faktörlerin küresel artış göstermesi sonucu engelliliğin önümüzdeki yıllarda yaygınlığının daha da artacağı tahmin edilmektedir (WTO, 2011).

Özellikle gelişmiş ülkelerde engelliler ile ilgili yapılan yasal düzenlemeler hızlanmış ve bu düzenlemeler ile birlikte engelli bireyler sosyal ve ekonomik haklara kavuşmuşlardır. Engelliler için seyahati önemli bir hak olarak değerlendiren modern toplumlar bu doğrultuda düzenlemeler yaparak engellileri turizm endüstrisi için önemli bir pazar konumuna getirmişlerdir (www.tursab.org.tr). Bu çalışma turizm sektörü için önemli bir pazar bölümü haline gelen engelli bireylerin ve refakatçilerinin turizm davranışlarının ortaya konulması açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle araştırmanın amacı engelli çocuğa sahip ailelerin turizm davranışlarının ortaya konularak, konuya ilişkin elde edilen verilerin analiz edilmesi ve değerlendirilmesidir.

Niş Pazar Olarak Engelli Turizminin Önemi

Dünya Sağlık Örgütü(WHO) ve Dünya Bankası iş birliği ile hazırlanarak 2011 yılında yayımlanan Dünya Engellilik Raporunda(DER), 15 ve üstünde yaşa sahip bireyler arasında engellilik durumu ile yaşamak zorunda olan kişi sayısı 785 milyon olarak belirtirmiş, Küresel Hastalık Yüku çalışması bu sayıyı 975 milyon olarak ifade etmiştir (WHO, 2011; 2).

Ayrıca hazırlanan bu raporda yeryüzünde nüfusun %15’inin engelli bireylerden oluştuğuna vurgu yapılmakta ve 110 milyon bireyin çok ciddi engelle sahip olduğu ifade edilmektedir (WHO, 2011). Bunun yanı sıra Avrupa Birliği İstatistik Kurumu EUROSTAT, Avrupa’da 50 milyon engelli birey bulunduğunu ve her yıl 8 milyon engelli bireyin en az bir defa yurtdışı seyahatine çıktığını, yaklaşık 15 milyon engelli bireyin ise yurt içi seyahatlere katıldığını, 22 milyon engelli bireyin ise günübirlik turistik aktivitelere katıldığını belirtmiştir. Avrupa’da Erişilebilir Turizm Raporu’na göre ise, Avrupa’da engelli bireyler arasında tatile çıkma oranının %70 civarında olduğu ifade edilmiştir. Bu bireylerin 35 milyon seyahat gerçekleştirdiği, kendilerine refakat eden kişilerle beraber turizm faaliyetlerine katıldıklarında Avrupa kıtasında 130 milyon kişi ile 630 milyon geceleme üretildiği ve toplam turizm harcamasının yaklaşık 80 milyar avrodan fazla olduğu tahmin edilmektedir(www.tursab.org.tr).Engelli turizm pazarı, dünyadaki engelli birey sayısının fazlalığı ve bu kişilerin genellikle refakatçileriyle seyahat etmeleri sebebiyle çok önemli bir niş pazar olmasına rağmen bugüne dek üzerinde fazla durulmamıştır (Israeli, 2002; Zengin ve Eryılmaz, 2013:55). Bunun için öncelikle engelli

bireylerin ve engelli bireylerin ailelerin özelliklerinin, ihtiyaç ve beklentilerinin belirlenmesi ve bunlara uygun olarak pazarlama stratejilerin hazırlanması ve turizm merkezlerin bu ihtiyaç ve beklentilere hazır hale getirilmesi gerekmektedir.

Engelliler, seyahat etme, eğlenme ve boş zaman deneyimlerini kazanma hakkına sahiptirler. Dünya Turizm Örgütü'nün 1 Ekim 1999 tarihinde kabul ettiği Turizmde Global Etik İlkeler Bildirgesinde engelli bireylere yönelik ifadeler yer almaktadır. Bu bildirme kapsamında, turizmin bireysel ve kolektif yönleri başlığı çerçevesinde "Turizm faaliyeti insan haklarının, özellikle de çocuk, yaşlı, engelli, etnik azınlıklar gibi daha savunmasız grupların bireysel haklarının gelişmesine katkı sağlamalıdır" ve turizme katılma hakkı başlığı çerçevesinde "aile, gençlik, öğrenci, 3. yaş ve özürülülerin turizm hareketine katılması kolaylaştırılmalı ve teşvik edilmelidir." ifadeleri yer almaktadır. Bu etik ilkeler ile birlikte "dünyanın en büyük azınlık grubu" olarak kabul edilen engellilerin daha iyi yaşam standartları yakalaması yönünde turizmin küresel gücünün ortaya konulduğu görülmektedir.

Türkiye'de engelli birey sayısına ve engelli turizmi pazarına yönelik güncel istatistiki bilgiler bulunmamaktadır. Bu durum bile başlı başına bir sorun oluşturmaktadır. Ulaşılabilen verilerde ise durum şu şekildedir; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nin 2002 yılında gerçekleştirmiş olduğu çalışma, o yıl ülke nüfusunun %12,29'unu engelli bireylerin oluşturduğunu belirtmektedir. Yine araştırmacıların Başbakanlık İletişim Merkezi (BİMER) üzerinden gerçekleştirdiği bireysel başvuru sonucunda elde edinilen bilgiler doğrultusunda Türkiye'de 2011 Nüfus ve Konut Araştırması sonuçları 3 ve daha yukarı yaşa ve en az bir engeli sahip olan bireylerin toplam nüfus içindeki oranının %6,9 (4.876.000 kişi) olduğunu göstermiştir. Cinsiyet açısından değerlendirildiğinde erkek engelli bireylerde %5,9 olan bu oran kadın engelli bireylerde %7,9'dur. Bunun yanı sıra Türkiye'de 2012 yılında Ulusal Özürülüler Veri Tabanında kayıtlı toplam 1.559.222 engelli bireyin olduğu tespit edilmiştir (www.tmbb.gov.tr).

Birçok turistik destinasyona sahip Türkiye'de alt yapı ve üst yapı yatırımlarının artmasıyla turizm sektöründeki arz potansiyeli artmış fakat turist sayısında istenilen düzeyde artış sağlanamadığı için işletmelerin doluluk oranları azalmıştır. Turizm sektöründe hizmet sunan yöneticiler yeni pazar arayışları içine girmiştir. Bu noktada genellikle refakatçileri ve aileleri ile seyahat eden engellilerin turizm faaliyetlerine katılması önemli bir pazar oluşturmaktadır. Bu durum engelli vatandaşlar için önemli bir sosyal olgu olmakla birlikte Türkiye turizm sektörünün gelişmesi içinde çok değerli bir fırsattır (Tellioglu ve Şimşek, 2016; 565).

Bu fırsatın değerlendirilmesi adına literatürde bazı araştırmalar yer almaktadır. Akıncı ve Sönmez (2015) gerçekleştirdikleri çalışmada Kültür ve Turizm Bakanlığı (2013) Konaklama İstatistikleri Raporundan elde ettikleri verilere göre Türkiye'nin turizm başkenti olarak kabul edilen Antalya'da turistik işletme belgeli konaklama işletmelerinin, yatak kapasitesinin %42,18'ini ve geceleme sayısının %56,15'ini karşıladığı, yıllık doluluk oranının ise %63,22'sini karşıladığını ifade etmişlerdir. Nitekim bu rapor yıllık olarak %37 dolayın da atıl yatak kapasitesi bulunduğunu ifade etmektedir. Yukarıda büyüklüğü belirtilen engelli pazarına yönelik çalışmaların yapılması durumunda hem atıl yatak kapasitesi eritilecek hem de turizm sektörü ve bu sektörde faaliyetlerini devam ettiren işletmelerin rekabet edebilmeleri ve yaşamlarını sürdürmeleri söz konusu olacaktır. Nitekim turizm destinasyonlarına ulaşımında sağlanan olanakların artması ve turizm işletmelerinin farklı pazarlara hitap etme ihtiyacı duyması, bir niş pazar olarak kabul gören engelli turizm pazarına olan ihtiyacı zorunlu kılmaktadır.

Turizm, ülke ekonomilerine sağladığı faydalarının yanında, katılımcıların sosyal gelişimi için de kullanılabilir bir araçtır. Turizm pazarlamacıları bu potansiyel pazara erişmeyi başarabilmek için, katılımcıların ihtiyaçlarını anlamalı ve hem turizm endüstrisi hem de engellilerin faydasını arttırmak için ortak sorunlara nasıl çözüm bulabileceğini öğrenmelidirler. Geçtiğimiz birkaç yıl içinde, erişilebilir turizm kademeli olarak şekillenmekte ve bu durum turizm pazarını geliştirme çabalarında önemli bir gereklilik olarak görülmektedir. Engelliler artık turizm için potansiyel olarak büyüyen bir pazar olarak görülmektedir (Asia-Pacific Conference, 2001).

Turizmin Engelliler ve Engelli Bireye Sahip Aileler İçin Önemi

Toplumsal hayatta engelli bireylerin kendilerini ifade edebildiklerinde herhangi bir sorunla karşılaşmayacakları düşünülse de, diğer insanlar tarafından istedikleri kabulü görememektedirler. Genellikle engellerinden dolayı ön yargıyla karşılaşan engelli bireyler, farklılıklarından dolayı olumsuz durumlara maruz bırakılmaktadırlar. Bu olumsuz süreç engelli bireylerin başkaları tarafından dışlanmasına sebep olmaktadır (Cavkaytar ve Diken, 2005: 28-47). Turizm, ekonomik büyüme ve istihdam yaratmada önemli bir faktör olmanın yanı sıra giderek sosyal bir ihtiyaç haline gelmiştir. Turizm, engelli bireyler ve engelli bireye sahip ailelerin fizyolojik, psikolojik ve ruh sağlığının olumlu gelişimine katkı sağlayabilmektedir. Ayrıca, sosyal ilişkilerin oluşturulması, geliştirilmesi ve sürdürülmesinde, anlayış farklılıklarının ve ön yargıların ortadan kaldırılmasında, toplumlar arası kültürel etkileşimde ve bireyin yeni bilgiler öğrenerek kişisel gelişimlerini sağlamada ve yaşam kalitelerini arttırmada önemli rol alabilmektedir. Bunun yanı sıra toplumsal açıdan, sosyal uyum masraflarının azaltılmasında, sosyal bütünleşmenin ve sosyal eşitliğin hayata geçirilmesinde de fayda sağlayabilmektedir (Çizel ve BatoÇizel, 2014; 176).

Engelli turizmi literatürü incelendiğinde konunun genellikle, fiziksel engele sahip bireylerin turizme bakışı, engellilere yönelik tesislerin fiziksel özelliklerinin erişilebilir turizme uyarlanması veya bir engele sahip bireylerin karşılaştığı engeller şeklindeki çalışmalar (Atak, 2008; Şahin ve Erkal, 2012; Pehlivanoglu, 2012; Güldemir ve Saatçi, 2014) üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Engelli turistler, seyahat etmeye karar verirken çevresel ve ekonomik birçok kültürel engelle karşı karşıya kalmaktadırlar. Engelli bireyler sahip oldukları sınırlılıkları, doğal birer üyesi oldukları ailenin diğer bireylerine doğrudan veya dolaylı olarak taşımakta, bunun sonucu olarak ebeveynlerin sosyo-kültürel yaşamlarını, aile içi dinamiklerini, iş yaşamlarını kısaca tüm hayatlarını etkilemekte ve bu süreç hem engelli bireyin hem de ailesinin yaşam kalitesini etkilemektedir. Özellikle engelli bireye sahip ailelerin engele sahip aile üyeleriyle birlikte topluma karışması, sosyal ve ruhsal anlamda kendini yenilemesi, farklı aktivitelerle zamanını daha keyifli geçirerek, toplum ve aile içinde yaşadığı sorunlardan kısa bir sürede olsa uzaklaşması gerekmektedir (Doğduay, 2013; 2-4). Bu durum engelli birey ve ebeveynleri için olduğu kadar, toplumsal açıdan da oldukça önemlidir.

Engelli birey ve ailelerinin daha iyi bir yaşam düzeyine ulaştırılması toplumsal bir sorumluluktur. Alternatif turizm pazarı olarak değerlendirilebilecek engelli turizmi pazarı, hem fiziksel ve sosyal açıdan farklılıklara sahip bireylere karşı ön yargıları ortadan kaldırmak adına hem de yukarıda ifade edildiği gibi turizm pazarlamacılarına sayısal anlamda büyük ve yeni bir niş pazar oluşturması sebebiyle oldukça önemlidir. Bu noktada turizm faaliyetlerinin engelliler ve engelli bireye sahip aileler için olduğu kadar toplumun diğer kesimleri açısından da önemli olduğu ifade edilebilir.

YÖNTEM

Bu araştırma, Kırıkkale’de bulunan özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine eğitim amaçlı engelli çocuklarını getiren ebeveynlerin gönüllü katılımı ile 1 Mayıs-30 Haziran 2016 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. İlgili kamu kurumlarından elde edilen veriler doğrultusunda Kırıkkale’de dokuz adet eğitim ve rehabilitasyon merkezi olduğu fakat bunlardan iki tanesinin faaliyet göstermediği anlaşılmıştır. Bu sebeple araştırma yedi farklı eğitim ve rehabilitasyon merkezinde araştırmaya katılmaya gönüllü olan ebeveynlerden toplanmış 256 anket formu ile yürütülmüştür. Yüz yüze anket uygulaması şeklinde yürütülen çalışmada uygulamaya geçilmeden önce altı kişilik anketör ekibi oluşturulmuş ve anketörlere konunun önem ve hassasiyetine yönelik eğitim verilmiştir. Araştırmada kullanılan anket formu 15 sorudan oluşmaktadır. Katılımcıların demografik özelliklerinin, eğitim ve iş durumlarının belirlenmesine yönelik 5 soru, turizm faaliyetlerine katılma durumlarını tespit etme amacı taşıyan 7 soru ve engelli bireylerin demografik özelliklerine ilişkin 3 sorudan oluşmaktadır. Engelli çocuğa sahip ebeveynlere uygulanan 256 anket formu üzerinden elde edilen veriler, istatistiki testler aracılığıyla analiz edilerek bulgular değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Tablo 1. Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin demografik özelliklerinin yüzdesel ve sayısal dağılımı

Engelli bireye yakınlık durumu	Frekans	Yüzde
Anne	227	88,7
Baba	29	11,3
Toplam	256	100,0
Yaş		
20-30 arası	31	12,1
31-41 arası	98	38,3
42-52 arası	95	37,1
53 ve üstü	32	12,5
Toplam	256	100,0
Medeni durum		
Evli	232	90,6
Bekâr	24	9,4
Toplam	256	100,0
Eğitim durumu		
Okuryazar değil	26	10,2
İlkokul	121	47,3
Ortaokul	53	20,7
Lise	47	18,4
Ön lisans	5	2,0
Lisans	2	,8
Lisansüstü	2	,8
Toplam	256	100,0
Meslek		
Memur	8	3,1
İşçi	18	7,0
Serbest meslek	6	2,3
Çalışmıyor	215	84,1
Diğer	9	3,5
Toplam	256	100,0

Tablo 1’ de engelli çocuğa sahip ebeveynlerin demografik özelliklerinin yüzdesel ve sayısal dağılımı verilmektedir. Buna göre, engelli bireylerin ebeveynlik durumları açısından yapılan değerlendirmede toplam 256 katılımcının 227’sinin anne, 29’unun ise baba olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaş aralıklarına bakıldığında, 20-30 yaş arası katılımcı sayısı 31, 31-41 yaş arası katılımcı sayısı 98, 42-52 yaş arası katılımcı sayısı 95, 53 ve üstü yaş arası katılımcı sayısı da 32’dir. Medeni durum dağılımında, katılımcıların % 90,6’sı evlilerden, % 9,4’ü bekârlardan oluşmaktadır. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde, ilkokul mezunlarının %47,3 ile en

yüksek yüzdeler diliminde olduğu bunu sırasıyla ortaokul mezunlarının, lise mezunlarının ve okuryazar olmayanların takip ettiği görülmektedir. Ön lisans, lisans ve lisansüstü mezunları ise toplamda 9 kişiden oluşmaktadır. Katılımcıların meslek dağılımları da eğitim durumları ile bir paralellik göstermektedir. Çalışmayan kişi sayısı 215 iken, çeşitli meslek gruplarında yer alan katılımcı sayısı ise 41'dir.

Tablo 2. Engelli bireylerin özelliklerinin yüzdesel ve sayısal dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kadın	114	44,5
Erkek	142	55,5
Toplam	256	100,0
Yaş		
0-6 arası	47	18,4
7-13 arası	111	43,4
14-20 arası	69	27,0
21-27 arası	18	7,0
28 ve üstü	11	4,3
Toplam	256	100,0
Engel türü		
İşitme	24	9,4
Görme	2	,8
Zihinsel	119	46,5
Bedensel	76	29,7
Otizm	35	13,7
Toplam	256	100,0

Tablo 2'de Engelli bireylerin özelliklerinin yüzdesel ve sayısal dağılımı yer almaktadır. Engelli bireylerin %44,5'i kadın, %55,5'i ise erkektir. Yaş dağılımlarına incelendiğinde, 0-6 yaş arası 47, 7-13 yaş arası 111, 14-20 yaş arası 69, 21-27 yaş arası 18, 28 yaş ve üstü 11 engelli bireyin olduğu görülmektedir. Engel türleri ve rahatsızlıklar açısından yapılan değerlendirmede bireylerin 24'ünün işitme, 2'sinin görme, 119'unun zihinsel, 76'sının bedensel engeli ve 35'inin de otizm rahatsızlığına sahip olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3. Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin turizm tercihlerinin yüzdesel ve sayısal dağılımı

Turizm faaliyetlerine katılma durumu	Frekans	Yüzde
Evet	114	44,5
Hayır	142	55,5
Toplam	256	100,0
Tercih edilen turizm türü		
Katılmayan	142	55,5
Deniz turizmi	21	8,2
Aile ziyaretleri	72	28,1
İnanç turizmi	8	3,1
Diğer (spor,yayla,av,kış..)	13	5,1
Toplam	256	100,0

Turizm faaliyetlerine katılmama nedenleri		
Katılan	114	44,5
Yeterli geliri yok	46	18,0
Yeterli zamanı yok	30	11,7
Sağlık sorunları var	21	8,2
Gerek duymuyor	9	3,5
İşlerin yoğunluğu	16	6,3
Diğer	20	7,8
Toplam	256	100,0
Turizm faaliyetlerine katılma nedenleri		
Katılmayan	142	55,5
Dinlenme	31	12,1
Aile ile zaman geçirme	49	19,1
Daha önce gidilmeyen yerlere gitme	12	4,7
Sosyalleşmek	16	6,3
Diğer	6	2,4
Toplam	256	100,0
Turizm faaliyetlerine katılma sıklığı		
Katılmayan	142	55,5
Haftada bir kez	5	2,0
Ayda bir kez	13	5,1
Altı ayda bir kez	16	6,3
Yılda bir kez	33	12,9
İki yılda bir ve altı	47	18,2
Toplam	256	100,0
Turizm faaliyetlerine engelli bireyle katılma durumu		
Katılmayan	142	55,5
Evet	105	41,0
Hayır	9	3,5
Toplam	256	100,0
Turizmin yaşam kalitesini arttırmaya etki durumu		
Katılmayan	142	55,5
Evet	68	26,5
Hayır	46	18,0
Toplam	256	100,0

Tablo 3'te katılımcıların turizm tercihleri incelenmektedir. Tabloya göre, toplam 256 katılımcının %44,5'i turizm faaliyetlerine katılırken, %55,5'i turizm faaliyetlerine katılmamaktadır. Katılımcıların tercih ettiği turizm türleri incelendiğinde, %28,1'inin aile ziyaretleri, %8,2'sinin deniz turizmi, %3,1'inin inanç turizmi ve %5,1'inin

diğer turizm türlerinden oluştuğu gözlenmektedir. Turizm faaliyetlerine katılmayan 142 araştırma katılımcısının katılmama nedenleri, yeterli gelirin olmaması (46 kişi), yeterli zamanın olmaması (30 kişi), sağlık sorunlarının olması (21 kişi), işlerinin yoğun olması (16 kişi), turizm faaliyetlerine katılmaya gerek duymaması (9 kişi) ve açıklanmayan diğer nedenler (20 kişi) olarak sıralanmaktadır. Turizm faaliyetlerine katılan 114 araştırma katılımcısının katılma nedenleri ise, aile ile zaman geçirme (49 kişi), dinlenme (31 kişi), sosyalleşme (16 kişi), Daha önce gidilmeyen yerlere gitme (12 kişi) ve açıklanmayan diğer nedenler (6 kişi) olarak sıralanmaktadır. Turizm faaliyetlerine katılma sıklıkları değerlendirilen katılımcıların %55,5'inin hiç turizm faaliyetine katılmadığı, %18,2'sinin İki yılda bir ve altı, % 12,9'unun yılda bir kez, % 6,3'ünün altı ayda bir kez, % 5,1'inin ayda bir kez ve % 2'sinin haftada bir kez turizm faaliyetlerine katıldığı belirlenmiştir. Ayrıca, turizm faaliyetlerine katılan 114 kişiden 105'i turizm faaliyetlerine engelli çocukları ile birlikte katılırken, 9'unun engelli çocukları ile birlikte katılmadığı görülmektedir. Turizm faaliyetine katılan 114 kişiye turizmin yaşam kalitesini arttırmaya etkisi sorulduğunda ise, 68 kişi turizmin yaşam kalitesini arttırmaya olumlu etkisi olduğunu düşündüğü belirlenirken, 46 kişinin ise etkisi olmadığını düşündüğü belirlenmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların demografik özellikleri ile turizm faaliyetlerine katılma durumları

Turizm faaliyetlerine katılma durumu							P
Eğitim durumu	Evet		Hayır		Toplam		
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	,016
Okuryazar değil	7	26,9	19	73,1	26	100,0	
İlkokul	46	38,0	75	62,0	121	100,0	
Ortaokul	26	49,1	27	50,9	53	100,0	
Lise	28	59,6	19	40,4	47	100,0	
Ön lisans	3	60,0	2	40,0	5	100,0	
Lisans	2	100,0	0	0,0	2	100,0	
Lisansüstü	2	100,0	0	0,0	2	100,0	
Meslek							
Memur	5	62,5	3	37,5	8	100,0	
İşçi	10	55,6	8	44,4	18	100,0	
Serbest meslek	3	50,0	3	50,0	6	100,0	
Çalışmıyor	90	41,9	125	58,1	215	100,0	
Diğer	6	66,7	3	33,3	9	100,0	
Yaş							
20-30 arası	16	51,6	15	48,4	31	100,0	
31-41 arası	41	41,8	57	58,2	98	100,0	
42-52 arası	38	40,0	57	60,0	95	100,0	
53 ve üstü	19	59,4	13	40,6	32	100,0	
Medeni durum							
Evli	105	45,3	127	54,7	232	100,0	
Bekâr	9	37,5	15	62,5	24	100,0	
Toplam	114	44,5	142	55,5	256	100,0	

Tablo 4'te eğitim durumu, meslek, yaş ve medeni durum açısından katılımcıların turizm faaliyetlerine katılma durumlarının farklılık gösterip göstermediği incelenmektedir. Buna göre, katılımcıların turizm faaliyetlerine

katılma durumları ile meslek, yaş ve medeni durum değişkenlerinde istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık bulunmazken, katılımcıların eğitim durumlarının turizm faaliyetlerine katılma durumları üzerinde $p<0.05$ anlamlılık düzeyinde bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Yüzdeler dilimlere dikkate alındığında, turizm faaliyetlerine katılım oranlarının eğitim durumları ile paralel bir artış gösterdiği görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünya sağlık örgütünün 2011 yılında yayınladığı Dünya Engellilik Raporuna göre, dünya nüfusunun yaklaşık %15’inde engelli türlerinden en az biri mevcuttur. Türkiye’de ise 2011 Nüfus ve Konut Araştırması sonuçlarına göre, en az bir engeli olan (3 ve daha yukarı yaş) nüfusun oranı %6,9 (4.876.000 kişi)’dur. Engellilerin “dünyanın en büyük azınlık grubu” olarak tanımlanmasının temelinde engelli sayılarının dikkat çekici ölçüde yüksek olması yatmaktadır.

Turizm endüstrisi açısından, engelli bireylerin tek başlarında değil, genellikle aile ve arkadaşlarının refakatinde seyahat ettikleri ve turizm faaliyetlerinden yararlandıkları göz önüne alındığında engellilerin turizm endüstrisi için ne derecede önemli bir pazar olduğu görülmektedir (Uygun, 2010). Turizm alanında engelliler üzerine yapılan araştırmalarda genellikle engellilerin turizm endüstrisi için önemli bir pazar bölümü olduğu vurgulanmakta ve hazırlanan araştırmaların birçoğu turizm bölgelerinin, tesislerinin ve çalışanlarının engelli bireyler için ne ölçüde erişebilir olduğunu ortaya koymaktadır (Artar ve Karabacakoğlu, 2003; Yaylı ve Öztürk, 2006; Öztürk, Yaylı ve Yeşiltaş, 2008; Tozlu, 2012). Bu her ne kadar doğru bir yaklaşım olsa da turizmin faydaları açısından değerlendirildiğinde, ülkelerin ekonomilerine yaptığı katkıların yanı sıra turizmin insanlara özellikle de engelli bireylere sağladığı sosyal, psikolojik faydaların da araştırılması alana önemli katkılar sunması açısından önemlidir. Ayrıca turizmin sahip olduğu bu sosyal boyut sadece engelli bireyler için değil engelli bireye sahip aileler açısından da önemli bir konudur.

Engelli bireye sahip olan aileler yaşamları boyunca duygusal, sosyal, ekonomik ve fiziksel olarak pek çok sorunla baş etmeye çalışmaktadırlar. Engelli bireylerin özel gereksinimleri nedeniyle çeşitli güçlüklerin üstesinden gelmek zorunda kalan aileler toplum tarafından yeterince anlaşılmadıklarını düşünmekte ve sosyal dışlanılmışlık duygusu yaşamaktadırlar. Engelli bireye sahip ailelerde ortaya çıkan bu duyguların onarılması için onları rahatlatıcı etkinliklerin planlanıp, hayata geçirilmesi gerekmektedir (Karataş, 2010). Gelişmiş ülkelerde giderek artan bir öneme sahip olan ve insanlar için ihtiyaç haline gelen turizm, dezavantajlı gruplardan biri olarak değerlendirilen engelliler ve engelli aileleri için de toplumsal eşitlik sağlama sürecinde erişilebilir olması gerekmektedir.

Engelli bireylerin sosyal beceriler konusunda zorlanmaları, topluma katılımlarının iyileştirilmesi ve sosyalleşmeleri noktasında turizm faaliyetleri önemli bir rol üstlenebilmektedir (Kim ve Lehto, 2013). Yapılan araştırmalar da turizmin yaşam kalitesi üzerinde olumlu etkileri olduğunu, sosyal açıdan önemli psikolojik faydalar sağladığını ve bu etkilerin engelli bireyler ve aileleri tarafından hissedildiğini ve göstermektedir (McCabe ve Johnson, 2013; Kakoudakis, McCabe ve Story, 2017).

Turizm sektörü için önemli bir pazar olan engelli pazarından yararlanılması ve engelli bireylerin ve ailelerin turizm faaliyetlerine katılımının artırılması ve onlara turizm sağlayacağı sosyal ve psikolojik faydaların kazandırılması için öncelikle engelli bireylerin ve ebeveynlerinin özelliklerinin ve turizm davranışlarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan bu araştırmadan elde edilen sonuçlar aşağıda açıklanmaktadır.

Araştırmaya katılan ebeveynlerin engelli bireye yakınlık durumu incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun (%88,7) annelerden oluştuğu görülmektedir. Çağdaş yaşamın kadınların iş yaşamındaki rollerinde yaptığı değişikliklere rağmen geleneksel olarak kadın annedir ve gerek engelli çocuğun gerekse normal gelişim gösteren çocukların bakımında babadan daha fazla sorumluluk almaktadır. Bu durum yapılan araştırmalarla da desteklenmektedir (Kaner, 2004; Kaytez, Durualp ve Kadan, 2015).

Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin demografik özellikleri incelendiğinde, katılımcıların büyük çoğunluğunun (%75,4) 31 ile 52 yaş aralığında olduğu, medeni durum olarak da evli olan katılımcıların, bekâr olanlara oranla daha fazla olduğu (%90,6) görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde toplam 256 katılımcıdan 121 tanesinin ilkökul mezunu olduğu, ön lisans, lisans ve lisansüstü mezunu katılımcıların toplam sayısının (9 kişi) bir hayli düşük olduğu gözlenmektedir. Katılımcıların eğitim düzeylerinin düşük olmasının

meslekleri üzerinde de etkileri görülmektedir. Buna göre toplam 256 katılımcının 215'i gelir sağlayan herhangi bir meslekte çalışmamaktadır. Bu sonucun ortaya çıkmasında katılımcıların cinsiyet dağılımlarının da etkili olduğu düşünülmektedir. Araştırmaya katılan anneler engelli çocuklarının ihtiyaçları için karşılamak için herhangi bir işte çalış(a)madıklarını belirtmişlerdir. Engellilik durumu yalnızca bireyi değil ailesini de fiziksel, sosyal ve psikolojik olarak etkilemektedir. Ailelerin katlanmak zorunda oldukları sorunlar, maddi durum, eğitim durumu, yaşam tarzı ve sosyal çevre ile ilişkilerini etkileyebilmektedir (Kaçan Softa, 2013).

Katılımcı ebeveynlerin çocuklarını özel eğitime getirmelerini gerektiren engel türleri ve rahatsızlıkları sorulduğunda sırasıyla zihinsel engelli (119 kişi), fiziksel engelli (76 kişi), otistik (35 kişi), işitme engelli (24 kişi) ve görme engelli (2 kişi) olduğu belirtilmiştir. Farklı engellilik durumları, farklı yardım düzeyleri gerektiren ihtiyaçlara neden olmaktadır (Freeman ve Selmi,2009). Turizm ürünleri söz konusu olduğunda, turizm sağlayıcılarının bireylerin engel türlerinin ortaya çıkardığı ihtiyaç ve beklentileri karşılayabilecek ürünleri sunabilmeleri gerekmektedir. Burnett ve Baker'in (2001) yaptığı çalışmada, engelli grupta yer alan bireylere homojenmiş gibi davranmayan, engelli bireylerin farklı ihtiyaçlarının varlığını tanıyan ve bu ihtiyaçlara duyarlı olan işletmelerde müşteri sadakatinin daha yüksek olduğu ifade edilmiştir. Engelli bireylerin ve ailelerinin turizmden elde ettiği faydanın artırılabilmesi, turizm ürünlerinin engelli olma derecesine ve engel türüne uygun hale getirilmesi ile mümkün olmaktadır.

Turizm faaliyetlerine katılma durumları incelendiğinde katılımcıların yarısından fazlasının (%55,5) turizm faaliyetlerine katılmadığı gözlenmektedir. Arıcı'nın 2010 yılında hazırladığı çalışmada bu sonucu destekler niteliktedir. Arıcı, son beş yıl içinde turizm hareketlerine katılmayan engelli bireylerin sayısının, turizm hareketlerine katılan engelli bireylerin sayısına oranla daha yüksek olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların turizme katılmama nedenleri ise sırasıyla, yeterli gelirin olmaması, yeterli zamanın olmaması, sağlık sorunlarının olması, işlerin yoğun olması, turizm faaliyetlerine katılmaya gerek duyulmaması olarak ifade edilmiştir. Engelli bireylerin ve ailelerin seyahatlerini ve tatillerini sınırlayan en önemli faktörün ekonomik olduğu literatür tarafından da desteklenmektedir (Murray ve Sproats, 1990; Yaylı ve Öztürk, 2006; DrozdzeMoska, 2009). Katılımcıların ekonomik durumlarının turizme katılma noktasında engel teşkil etmesi özellikle turizm planlayıcıları için üzerinde durulması gereken bir noktadır. Engelli bireylere aileleri ile birlikte tatil yapma imkânı sunabilen, ekonomik durumlarına uygun tatil paketlerinin düzenlenmesi, turizm faaliyetlerine katılmalarının artmasına fayda sağlayabileceği düşünülmektedir. Ailelerin sahip olduğu sağlık sorunları da turizm engellerinden bir diğerini oluşturmaktadır. Engelli çocuğa sahip olan ailelerin stres ve kaygı düzeylerinin yüksek olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konmaktadır (Kaner, 2004; Sivrikaya ve Çifci Tekinarslan, 2013; Kaytez, Durualp ve Kadan, 2015).

Araştırmadan elde edilen bir diğer sonuç, turizm faaliyetlerine katılan %44,5'lik dilimin turizm motivasyonları ile ilgilidir. Turizm motivasyonlarını sırasıyla; aile ile vakit geçirme (49 kişi), dinlenme (31 kişi), sosyalleşme (16 kişi), daha önce gidilmeyen yerlere gitme (12 kişi) ve diğer nedenler (6 kişi) oluşturmaktadır. Kim ve Lehto (2013) yapmış oldukları çalışmada, aile ilişkilerini geliştirmede seyahatin rolünün, engelli çocukların aileleri tarafından daha değerli görüldüğü belirtilmiş ve ebeveynlerin seyahatlere, çocuklarına aidiyet hissi kazanmalarına yardımcı olmak, toplumsal faydalar aramak, sosyalleşmek ve sağlıklı yaşamak için katıldıklarını ortaya koymuştur.

Engelli çocuğa sahip olan ve turizme katılan ebeveynlerin en çok tercih ettiği turizm faaliyeti aile ve akraba ziyaretleridir. Kim ve Lehto (2013) çalışmalarında, engelli bireylerin aileleri tarafından seyahatin yaşamlarına yaptığı olumlu katkının, ancak aile ilişkilerini geliştirebildiği ölçüde daha değerli bulunduğunu ifade etmektedirler. Ayrıca yine Arıcı'nın yaptığı çalışmada (2010) engelli bireylerin turizm hareketlerine katılmalarındaki temel amacın tatil yapmak ve aile akraba ziyaretleri olması bu çalışmadan elde edilen sonucu desteklemektedir.

Araştırmadan elde edilen başka bir sonuç da engelli çocuğa sahip ebeveynlerin turizm faaliyetlerine katılma sıklığı ile ilgilidir. Araştırma, engelli çocuğa sahip ebeveynlerin turizm faaliyetlerine katılım sıklığının oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Katılımcıların %55,5'i turizm faaliyetlerine hiç katılmadığını ifade ederken, %44,5'lik turizm faaliyetlerine katılan kesimin ise %31,1'i yılda bir ya da iki yılda bir kez turizm faaliyetlerine katıldıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca turizm faaliyetlerine katılan 114 kişiden 105 tanesinin engelli çocuğu ile birlikte turizm faaliyetlerine katıldığı ve bu 114 katılımcıdan 68'inin de turizmin yaşamlarına olumlu katkılar

sağladığını ve yaşam kalitelerini artırdığını düşündükleri araştırmadan elde edilen diğer sonuçlardır. Ailelerin engelli çocukları ile birlikte sosyalleşmesine, zaman geçirmesine yardımcı olabilecek, ihtiyaçları ve beklentileri doğrultusunda düzenlenecek tur programları ve tatil paketleri engelli bireye sahip ailelerin turizm faaliyetlerine katılma oranlarının artmasını sağlayabilir.

Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin turizm davranışlarının belirlenmesine yönelik hazırlanan bu çalışmanın gerek turizm literatürü gerekse turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmeler için önemli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, Z., ve Sönmez, N. (2015). Engelli bireylerin erişilebilir turizm beklentilerinin değerlendirilmesine yönelik nitel bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 26, 1, 97-113.
- Arıcı, S. (2010). Bedensel engellilerin turizm sektöründen beklentilerinin tespitine yönelik bir araştırma. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Artar, Y. & Karabacakoğlu, Ç. (2003). Türkiye’de özürllüler turizminin geliştirilmesine yönelik olarak konaklama tesislerindeki altyapı olanaklarının araştırılması. Milli Produktivite Merkezi. “Özürllülerin Toplumsal Gelişimine Yönelik Proje.”
- Asia-Pacific Conference on Tourism for People with Disability (2001) "Recommendations and balideclaration: report from regional training workshop on promotion of accessible tourism" *Asia& Pacific Journal on Disability* 4, 1, 45-51 (Hong Kong, China: EMV Jockey Club Desktop Publishing Centre).
- Atak, V. (2008). Marmaris’teki otel işletmelerinin bedensel engelli turizmüne bakışı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Burnett, J. J. & Baker, H.B. (2001). Assessingthe Travel-Related Behaviors of the Mobility-Disabled Consumer. *Journal of Travel Research* 2001; 40, 4, DOI:10.1177/004728750104000102
- Cavkaytar, A. ve Diken, İ. H. (2005). Özel eğitime giriş. Ankara: Kök Yayınevi.
- Çizel, B. &Bato Çizel, R. (2014). Engellilerin turizm kısıtları ve turist olma niyeti ilişkisinde aracı değişkenler: motivasyon gücü ve öğrenilmiş çaresizlik, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt 25, Sayı 2, Güz: 176 – 189.
- Doğduay, G. (2013). Engelli bireye sahip ebeveynlerde sporun yaşam kalitesine etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Drozdź, R. &Moska, W. (2009). Disabled persons and tourism policy in Poland. *GeoJournal of Tourism and Geosites*. 2, 4, 118-124.
- Freeman, I. & Selmi, N. (2009). French versus Canadian Tourism response to the disabled. *Journal of Travel Research*. doi:10.1177/0047287509349268
- Güldemir O. & Saatçi G. (2014). Parmakların okuduğu menü: Braille alfabesi ile bir model önerisi. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 2, 20-32.
- Israeli, A. A. (2002). A preliminary investigation of the importance of site accessibility factors for disabled tourists. *Journal of Travel Research*. 41; 101. DOI: 10.1177/004728750204100114
- Kaçan Softa, H. (2013). Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin depresyon düzeylerinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 21, 2, 589-600.
- Kakoudakis, K. I.,McCabe, S. &Story, V. (2017). Social tourism and self-efficacy: Exploring links between tourism participation, job-seeking and unemployment. *Annals of Tourism Research*. 65, 108–121.
- Kaner, S. (2004). Engelli çocukları olan anne babaların algıladıkları stres, sosyal destek ve yaşam doyumlarının incelenmesi. Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri.
- Karataş, Z. (2010). Engelli Bireye Sahip Ailelerin Sorunları. <http://www.manevisosyalhizmet.com/?p=507>. Erişim Tarihi: 20.02.2017
- Kaytez, N., Durualp, E. & Kadan, G. (2015). Engelli çocuğu olan ailelerin gereksinimlerinin ve stres düzeylerinin incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi (Journal of Research in Education and Teaching)*. 4, 1, 197-214.
- Kim, S. &Lehto, X. Y. (2013). Travel by families with children possessing disabilities: Motives and activities. *Tourism Management*. 13-24.

- McCabe, S. & Johnson, S. (2013). The happiness factor in tourism: subjective well-being and social tourism. *Annals of Tourism Research*. 41, 42–65.
- Meydan Uygur, S. (2007). *Turizm pazarlaması*. Nobel.
- Murray, M. & Sproats, J. (1990). The disabled traveller: Tourism and disability in Australia. *Journal of Tourism Studies*, 1, 1, 9-14.
- Öztürk, M. (2011). *Türkiye’de engelli gerçeği*. İstanbul: MÜSİAD.
- Öztürk, Y., Yaylı, A. & Yeşiltaş, M. (2008). Is the Turkish tourism industry ready for disabled customer’s market? The view of hotel and travel agency managers. *Tourism Management* 29. 382-389.
- Pehlivanoğlu, B. (2012). Konaklama yapılarının engellilere yönelik oda düzenlemelerinin irdelenmesi. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 2, 4, 27-35.
- Sivrikaya, T. & Çifci Tekinarslan, İ. (2013). Zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerde stres, sosyal destek ve aile yükü. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*. 14, 2, 17-29.
- Şahin H. & Erkal S. (2012). Ortopedik ve görme engelli bireyler için konaklama tesislerinde yapılması gereken düzenlemeler. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*.
- Tellioglu, S. & Şimşek, N., (2016). Dünyada ve Türkiye’de engelli dostu turizm, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4, 33, 552-567
- Tozlu, E. (2012). *Turizm destinasyonlarında engellilere yönelik ürünlerin belirlenmesi*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Uygun, E. (2010). *Fiziksel engelli fertlere sahip ailelerin tatil kararlarına fiziksel engelli fertlerin etkisi*. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- World Health Organisation (WHO), (2011). *World reports on disability (Dünya Engellilik Raporu)*, Malta, World Health Organisation Press.
- World Tourism Organisation (WTO), (1999). ethics.unwto.org/sites/all/files/docpdf/turkey.pdf
- Yaylı, A. & Öztürk, Y. (2006). Konaklama işletmeleri yöneticilerinin bedensel engelliler pazarına bakış açıları üzerine bir araştırma. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*. 17, 1, 87-97.
- http://www.tursab.org.tr/tr/engelsiz-turizm/dunyada-ve-turkiyede-engelsiz-turizm-pazari_487.html
15.02.2017
- http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1017 18.02.2017
- www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-14302sgc.pdf Erişim tarihi: 18.02.2017